

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בירורי לשון

ו. אפילו, אפילו אם

(יצחק פרץ, דבר, ז' שבט, תשי"ג; יצחק אבינרי, על המשמר, כ"ז אייר, תשי"ב; * הנ"ל, היכל רש"י, א, רז — רח, שנת ת"ש; משה גוטשטיין, לשוננו לעם, כ"ו, ע' 6—7 שבט תשי"ב; ראובן אלקלעי, לשוננו לעם, כ"א — כ"ב, ע' 7, תשרי תשי"ב; מ' ליפסון, פרקי לשון, פרק א).

ברשימה הקודמת ראינו את מלות הקישור לויתור-והודאה בראש משפט טפל, שיש בו פעולה ממשית (ריאלית, במובן אף על פי ש...), שהן במקרא: כ"י, אם, גם, אף כי, גם כי, על, רוב מלות אלה משמשות במקרא גם מלות קישור לויתור-והנחה (במובן „אפילו אם“) לפעולה מדומה (בלתי ריאלית) של המשפט הטפל, בין אפשרית ובין בלתי-אפשרית: אם יתן לי בלק מלוא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבור את פי ה' (במדבר כב יח); אם אסק שמים שם אתה (תהלים קלט ח) 2; גם

* לאחר סידור רשימתי זו בדפוס פרסם יצחק אבינרי בעיתון „על המשמר“ מיום כ"ו בתמוז רשימה נוספת על השימוש של אפילו אם אצל מנדלי מוכר ספרים, אחד העם וביאליק.

(1) „לשוננו לעם“ ל"ה.

(2) „אם“ במובן זה נמצא הרבה גם בספרות התלמודית: אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם איני דר אלא במקום תורה (פרק קנין תורה ט); אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסים

אלה תשכחנה (= אפילו אם אלה תשכחנה, רש"י) ואנכי לא
אשכחך (ישעיה מט טו); גם כי תרבו תפלה אינני שומע
(ישעיה א טו); גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי
אתה עמדי (תהלים כג ד). ונמצא במקרא במובן זה „אף“:
ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי (איוב יט ד)¹.

לשון חכמים מבדילה בין מלות הקישור לויתור-
והודאה ובין מילות הקישור לויתור-הנחה. לויתור-
והודאה משתמשת היא בצירוף „אף על פי ש...“ ואילו
לויתור-הנחה יבוא בה „אפילו“. מתקופת הגאונים והמפרשים
ואילך מוצאים אנו „אפילו“ וגם „אפילו אם“, ושימוש זה של
„אפילו אם“ מתרבה והולך במאות האחרונות ונתקבל גם
בספרות החדשה.

אולם יש הפוסלים „אפילו אם“ לגמרי (ליפסון, אלקלעי),
ויש מציעים ל„מדייק בלשונו, הסומך על המקורות הקדומים“,
להימנע משימוש (פרץ), משום שאין מלת „אפילו“ אלא
צירוף של „אף אילו“ (כבר העיר על צירוף זה ר' נתן בר'
יחיאל הרומי בספר הערוך שלו)² ומשום שבלשון חכמים כמעט

ושמים יריעות וכל בני אדם לבלרין אין מססיקים לכתוב חללה של רשות
(שבת יא ע"א): אם אחה מרבה כל היום כולו בשמן בשמן איני שומע לך
(מנחות פט ע"א), ובמקבילה: אפילו אחה מרבה כל היום כולו איני שומע
לך (זבחים סב ע"א).

1. מלות הוויתור של הפסוקים המובאים ברשימה זו וברשימה
הקודמת מתפרשות בדרך תחבירית אחרת אצל כמה מן המפרשים, המתרגמים
ומחברי המילונים.

2. נמצאת אצל הגאונים הסרדה של צירוף זה: ואף אילו
הקנהו קרקע לפירות, היה שמעון, יכול וכו' (אוצר הגאונים, ב"ק, התשובות,
ע' 49); ואף אילו מכר (אוצר"ג, כתובות, התשובות, ע' 75).

שאינן אנו מוצאים את הביטוי „אפילו אם“. ודאי מתקבל על הדעת, כי במקום היחיד שיש במשנה שלנו „אפילו אם“ (ב"מ ז א — מובא בבן־יהודה I, 376) נשתרבה לשם תיבת „אם“ בטעות ע"י מעתיקים. היא חסרה במשנה זו במסכת זוּיָקִין כ"י המבורג (גירונא שנת 1184), בתלמוד בבלי כ"י מינכן (1343). במשנה ירושלמית כ"י קמברידג' מהדורת לוֹ במשנה שבירושלמי, ברי"ף, ברא"ש, במשנה כ"י קויפמן ועוד. ונדמה שגם בתלמוד בבלי וירושלמי אין במקומות המועטים שנמצא בהם „אפילו אם“, „אפילו כ"י“ (יעוין ב„היכל רש"י) אלא נוסח מאוחר ובלתי מקורי, ומלשון מפרשי התלמוד והמקרא נתגלגלו לשם.

אימתי התחילו לומר „אפילו אם“, קשה לקבוע. על כל פנים כבר בסוף האלף הראשון, בתקופת הגאונים¹, וכבר בלשון חכמים מאובנת וקפואה הייתה המלה „אפילו“ ושימשה גם במובן „אף“². לפיכך נצטרף לה אחר תקופת התלמוד לפעמים קרובות „אם“ (ובארמית „אי“) לצורך מלת־קישור לוֹוִיתוֹר (תהליך שהיה בל"ח גם בתיבת „אלמלא“ שנתרחבה לצירוף „אלמלא לא“, עיין ז' בן־חיים, „לשוננו“ י"ח, 29). והשימוש בשתי הצורות, בצירוף „אם“ ובלעדיה, רווח בספרות

-
1. גם בתרגום הארמי לשיר השירים, שנערך לפי דעת חוקרים בימי הגאונים, מוצאים אנו: ו א פ י ל ו א י מ ס כ י נ א היא מן פיקוריא (= ואפילו אם דלה היא במצוות, שיר השירים ח ט).
 2. כמה גדלה ההתאבנות והקפיאה של מלת א פ י ל ו ולא ראו בה אלא את המושג אף, רואים אנו מן הלשון האשכנזית-היהודית, שבה תואר־הסועל היחיד במובן זה הוא א פ י ל ו.

עד ימינו. ואסתפק בדוגמאות מועטות: אפילו אם אלה תשכחנה (רש"י, ישעיה מט טו, והרבה ב"היכל רש"י); אפילו אם יהיו רבים כחול הים (רד"ק, ישעיה י, כב ועוד); ואפילו אם לא יהיה רפידים במדבר סין על כל פנים במדבר הוא (רמב"ן, שמות יח, אמצע פסוק א, ועוד); ואפילו אם אין הגזילה ברשות הגזלן (תוספות ב"ק סט ע"א, ד"ת כל שלקטו עניים, והרבה אצל בעלי התוספות); ואפילו נתבשל כל צרכו וכו', ואפילו אינה גרופה וכו', ואם הוסקה בקש וכו', אפילו אינה לא גרופה ולא קטומה, ותנור אפילו אם הוסק בקש, וכו'. אפילו אם הוא גרוף וקטום וכו', אפילו הוא מצטמק ויפה לו וכו', אפילו הוסק בגפת ועצים, ואפילו אינה גרופה (ר' יוסף קארו, שלחן ערוך, או"ת, הלכות שבת, סימן רנג א); אפילו הוא בשר גדי וכו', אפילו אם הוא בשר שור (שם סימן רנ"ד ב, בהוצאות וגם בדפוס ראשון וויניציאה שכ"ה, ובדפוס שני וויניציאה שכ"ז, בח"י המחבר), והרבה כיוצא בהם בש"ע ובהגהות הרמ"א. במאות האחרונות מתרבה ביותר השימוש של „אפילו אם”: ואפילו אם הוא דר בכפר בין הגוים וכו', אפילו אם הוא מכר וכו', ואפילו אם מסר להם (ר' שניאור זלמן מלאדי, שלחן ערוך, או"ת הלכות שבת, סי' רמד ב, יג, כ, והרבה שם כיוצא בהם).

מכיוון שצורת „אפילו אם” מצויה בספרות במשך אלף שנים, אין להחזיר את גלגלי תולדות הלשון אחורנית ולנהוג בפוריזם משנתי לגבי ביטוי זה. ואמנם טובי הסופרים ובעלי הסגנון החדשים משתמשים, כספרות הרבנית, בשתי הצורות.

ביאליק כותב גם „אפילו אם“: כח אשה, אפילו אם היא ערלית — מה הוא (מאחורי הגדר, סוף פרק א, קיג ב). נוסח זה אינו יוצא מכלל עימעומו, אפילו אם הוא נעשה על דרך הבחנת הניגוד של אומה ועם (דב ס דן, אבני בוחן, ע' 72). ש"י עגנון אינו מעדיף צורה אחת על השנייה, ובפרסומיו האחרונים הוא כותב: אם אתה רוצה להפסיק נפסיק ואפילו אם לא צלצל הטילפון (עד הנה, כרך י"א, ע' מט); אבל שאורח בביתי יושב רעב, אפילו אם ארבה כחול ימים לא ארגיל עצמי (יודע ספר, הארץ, ערב פסח תשי"ב); וכן שאר הסופרים.

לפיכך אין להמליץ לכותבים ולומר להם, שהמדייק בלשונו, הסומך על המקורות הקדומים, יאמר „אפילו“. כלום נשיא עצה למדייק שלא להשתמש למשל, במאמר התלמודי „אחרי רבים להטות“ לפי שימושו הרב של פועל „נטה“, בהפעיל בלשון חכמים, משום שצורה זו במקורה הקדום במקרא, פירוש אחר לה, הטיית משפט?

הקיצור: אין לגמור את ההלל על האוסרים „אפילו אם“ — — — — — ושלא נכשלתי בלשוני ונוקשתי בשינוני בהשתמשי במשפטי האחרון, בביטוי שאינו לפי מקורו בתלמוד אלא לפי רגילותו בספרות הרבנית?

כדאי הוא שנשים לב לגלגולי הוראה של מלות וביטויים בלשונונו במשך ימי ההיסטוריה הארוכים שלה, ובבעיות מעין זו של „אפילו אם“, „אפילו“ נלמד לקח מאותו

1. [ע"י במאמרו של דב ירון, לשוננו לעם י"ד].

חבר האקדמיה הצרפתית, שלאחר היסוסים ושיקולי דעת
מרובים בבעיה לשונית דומה הגיע לדי הכרעה זו, ומסק
ואמר : Je meurs ou je me meurs, l'un et l'autre se disent •¹